

Geliş Tarihi / Received : 04.05.2021 / 05.04.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 29.10.2021 / 10.29.2021

Araştırma Makalesi - Research Article



GÖK TANRI İNANCI VE ŞAMANİZM'DE KULLANILAN KARTAL FİĞÜRÜNÜN KİMLİĞİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

SOME THOUGHTS ON THE IDENTITY OF THE EAGLE FIGURE USED IN THE TENGRI BELIEF AND SHAMANISM

Sait ŞAHİN^a

ÖZ: İnsanlığın var oluşuyla yaşanan olayları anlama-anlatma, kayıt altına alma çabaları yazı dilinden önce şekil ve figürler çizerek aktarımı sağlamıştı. İnsanlar bu şekil ve figürleri etraflarında bulunan hayvan figürlerinden ve bizlerin hayal edemeyeceği mitoloji figürlerinden yola çıkarak tarih sürecinde sık kullanılmıştır. Gök Tanrı ve Şamanizm inançlarının önemli figürlerinden olan kuş figürleri, Türk mitolojisinde ve sanat kültüründe önemli yer edinmiştir. Bu kuşlar içinde kartal, Altay-Türk destanı, Maaday-Kara destanı ve Manas destanı gibi birçok destanda türeme mitolojisiyle bağlatılmıştır. Kadim Türk milletinin eşsiz tarihi ve mitolojisi oldukça eskiye dayanmakla birlikte zengin bir içeriğe sahiptir. Kartal, Türk milletlerini ve Türk mitolojisini derinden etkileyerek birçok destanda Türklerin var oluş, dünyaya geliş mitolojilerinde yer edinmiştir. Bu makalenin amacı ve önemi, kartal figürünün incelenmesi sonucunda Türk mitolojisinde ve Türk inançlarından Gök Tanrı ve Şamanizm inançlarındaki yeri ve önemi araştırılacaktır. Kartal figürünün ne anlama geldiği, kullanım amacı, neyi temsil ettiği gibi konular aydınlatılmaya çalışılacaktır. Araştırmada Çince-Türkçe kaynaklardan faydalanılarak nitel veri toplama yöntemiyle tarihsel yöntem beraber kullanılmış ve bu yöntemlerden elde edilen veriler tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler : *Türk Mitolojisi, Kartal Figürü, Gök Tanrı İnanç, Şamanizm.*

ABSTRACT: By the existence of humanity, efforts to record and understanding-telling the experienced events have been started to transfer by drawing shapes before written language. People used these figures and shapes in the process of history based on the animal figures around them and the mythological figures that we could not imagine. Bird figures, one of the important figures of Tengri and Shamanism beliefs, have gained an important place in Turkish mythology and art culture. Among these birds, Eagle has been associated with the mythology of derivation in many epics such as the Altai-Turkish epic, the Maaday-Kara epic and the Manas epic. The unique history and mythology of the ancient Turkish nation have dated back to old times and also have a rich content. Eagle has been the subject of the mythologies of the existence and birth of Turks in many epics by deeply affecting Turkish nations and Turkish mythology. The aim and importance of this article, in the result of the examination of the eagle figure the place and importance of its in the belief of the Tengri and Shamanism, which has taken place in Turkish beliefs and mythology will be investigated. Issues such as what the eagle figure means, its intended use and what it represents will be tried to be enlightened. In the research, using Chinese-Turkish sources, qualitative data collection method and historical method were used together, and the data obtained from these methods were opened to discussion.

Keywords: *Turkish Mythology, Eagle Figure, Sky God Belief, Shamanism.*

^a  0000-0003-4115-7461, Öğr. Gör., Girne Amerikan Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Çin Dili ve Edebiyatı Bölümü, sait_sahin46@hotmail.com

1. GİRİŞ

İlk çağlardan itibaren avcı toplumların hayatında hayvanların önemli oldukça fazladır. Şanlıurfa Göbekli Tepe’de bulunan hayvan figürlerinin tarihi, günümüzden 11.600 yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Göbekli Tepe’de bulunan figürler bize insanların Neolitik çömlek döneminde bile bu mitoloji kavramlarına oldukça merak ve ilgi duyduklarını göstermektedir. Yazı dilinden önce kullanılan bu aktarım yönteminde her hayvan figürünün farklı anlamlar ifade etmek için kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. İnsanlar yaşadıkları olayları ve düşüncelerini, kemiklere veya kayalara, şekil ve hayvan figürleri çizerek anlatmaya, aktarım sağlamaya çalışmışlardır. Bu şekil ve figürlerin ne anlama geldiği ve hangi inançları temsil ettiği, günümüz bilim dünyasında hala merak edilen konulardan olmuştur. Bu şekil ve figürler mitoloji bilim dalı çerçevesinde incelendiğinde, bizlere oldukça çarpıcı ve anlamlı bilgiler sunmaktadır. Bu sebeple önce mitoloji konusu incelenerek hayvan figürlerinin kullanımı etkileyen mitolojik sebepler ve inanç konuları üzerinde durulacaktır.

Mitoloji, gerçekleri aklın alamayacağı bir biçimde yansıtan dil ve düşüncenin bütün imkânlarını bir araya getirmekle varlığın oluşumunun, ilkel toplumların bu varoluş sürecinde yerinin ve kaosu kozmosa dönüştüren mutlak gücün öyküsüdür (Bayat, 2010, s. 12). *Mitoloji* kelimesi Türkçe’de *söylen bilim* veya *söylence bilim* olarak ifade edilir (Bayat, 2010, s. 118-119). Gardner’e göre mitoloji, tabiat varlıkları ile olaylarına, kişilik verme sureti ile anlatma şeklidir (Ögel, 2010, s. 1). Yunan veya Roma dönemlerinde ortaya çıkan bu mitoloji kavramları günümüz dünyasında en bilindik mitoloji olayları olarak kabul edilmektedir. Bu olayların gerçekten yaşanıp yaşanmadığı hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Biz bunları tarih sürecinde sözlü veya yazılı olarak atalarınızdan bizlere bırakılan birer miras, kahramanlık, mitoloji efsaneleri olarak ele almaktayız.

Mitolojiyi sadece Yunan ve Roma mitolojisiyle sınırlandırmak da doğru değildir. Yunanlardan önce yaşamış Sümer, Babil, Hint, Asur milletlerine ait mitlerin Yunan mitolojisiyle benzerliği ortadadır. Bu durumda daha önce söz konusu olan mit ve mitoloji hikâyelerini sadece kendi milletlerine mal etmeleri tarihsel bir yanılıdır. Tarih sürecinde neredeyse bütün milletlere özgü türeme mitolojisi ortaya çıkmıştır. Bu milletlere ait değerler, inançlar, kahramanlıklar ve benzeri unsurlar milletlerin yaşadıkları olaylar karşısında, insanlar tarafından kayıt altına alınmış veya sözlü olarak aktararak o milletlere ait mit ve mitoloji değerleri bir araya getirilmiştir. Bu bağlamda dünyada 200 milyondan fazla Türk milletinin mitolojisini oluşturan Türk mitolojisi, dünyada bilinen en köklü zengin mitolojilerden biri olma özelliğine sahiptir. Tarihte Türklerin birçok şekil ve hayvan figürüne doğaüstü güç ve mahiyet anlamları yüklenerek temsil ettiği kùtlere bağlı olarak iyi veya kötü anılan inançlarla ruhsal bir bağ kurulduğu görülür. Bu mitoloji kavramları Türklerin inancını, kültürünü ve yaşam biçimini doğrudan etkileyen en önemli felsefi düşsel arka planı oluşturmaktadır. Türk milletinin ortaya çıkışından bu yana atalarımızın kahramanlıkları, tarihsel değerleri, var oluş mitolojileri nesilden nesil aktararak bir tür söylem – aktarım bilimi haline gelmiştir. Yazı dilinden bile önce var olan bu mitoloji hikâyeleri her Türk çocuğunun hayranlık duyduğu korkut ata ve oğuz hikâyelerinden öğrenilmiştir. Türk mitolojinde en bilindik totem olan kurttan türeme mitolojisi oldukça farklı ve etkileyici bir yapıya sahiptir.

Türk mitolojisine konu olan kurttan türeme mitolojisi dönemin Çin kaynaklarında kayıt altına alınmıştır. Çin’de 637 yılda yazılan Zhou Shu adlı tarih kitabının 50’inci bölüm 42’inci cildinde yer alan (周书卷五十列传第四十二突厥) Türkler hakkındaki kayıtlarda, Türklerin Hunların Xiōng Nú (匈奴) devamı olduğu ve Aşina (阿史那) dişi kurt ile olan iki farklı ortaya çıkış mitolojisine yer verilmiştir. (Zhou Shu, 1974, s. 42’inci bölüm). Yine 801 yılında Tang hanedanlığı döneminde Dù yòu (杜佑) tarafından yazılan Tōng Diǎn (通典) adlı sınır koruma raporunun 13’üncü bölümünde yer alan *Türkler bölümü* (上) yukarı adlı kayıtlarda Türklerin *kurttan türeyiş efsanesi*’ne yer verilmiştir (Tong Dian, 1988, 13’üncü bölüm).

Çin tarih kaynaklarında Türk tarihi *Kuzey tarihi* (北史) olarak belirtilerek, Hunlar ve Göktürk Devletiyle alakalı birçok gelişmeler yakından takip edilmiş olup Türk tarihiyle ilgili önemli gelişmelerde bizlere birçok yazılı belge sunmaktadır. Bu yönden Çin kaynakları Türk tarihi açısından önemli referans sağlamaktadır. Fakat kültürel değerleri, inancı, dili aynı olmayan bir milletin Türkleri yeterince tanıyıp anlaması, tarih kaynaklarında yer alan bilgilerin kesin doğruluğu gibi problemler ancak bu konuda mevcut olan Türk tarihi, Türk inançları, örf ve âdetleri göz önüne alınarak anlaşılabilir.

2. YÖNTEM

Belirlenen amaca ulaşılması için nitel araştırma yöntemi ve tarihsel yöntem kullanılmıştır. Çince ve Türkçe kaynaklardan faydalanılarak elde edilen veriler analiz edilmiştir. Araştırma sürecinde nitel veri toplama yöntemiyle amaç ve gerçeklik oluşturulmuş betimleme, analiz, yorumlama ve araştırma problemlerine ilişkin sebepler analiz edilerek neden ve nasıl sorularına cevap aramıştır. Elde edilen bilimsel dokümanlar ve gözlemler analiz edilerek daha anlaşılır olması için yorumlayıcı bir anlatım biçimi kullanılarak kuramsal çerçeve oluşturulmuştur.

Türk mitolojisinin en önemli figürlerinden olan kartal figürü, eski Türk mezarlarında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda oldukça sık karşılaşılan önemli figürlerden olmuştur. Aynı zamanda en eski tarihi kayıtlardan elde edilen Türk mitolojisiyle ve Türk tarihiyle ilgili mevcut kayıtlarda, Türklerin kartal ile ilgili önemli bulgularına ulaşılmaktadır. Türk tarihinde ve Türk mitolojisinde kartalın ne anlama geldiği, neyi temsil ettiği, hangi inancın temsili figürü olduğu hakkında varsayımlar Şamanizm ve diğer mitoloji kavramlarıyla karıştırılmaktadır. Bu çalışmada Çince ve Türkçe tarih kayıtları incelenerek, Türk mitolojisinde ve Şamanizm inancında kartalın yeri ve önemi, hangi inanışlara bağlı olarak Türkler tarafından kullanıldığı gibi sorulara cevap aranacaktır.

3. ARAŞTIRMA HİPOTEZİ

Türk milleti üzerinde önemli etki bırakan Gök Tanrı inancı, tarihte yeni akım ve inançların etkisine rağmen eski Türklerde belirleyici ve baskın bir inanç yapısı olarak ön plana çıkmaktadır. Türk tarihiyle ilgili araştırma yapan birçok Çinli ve Avrupalı araştırmacılar, eski Türklerin inançlarının Şamanizm olduğunu ve kartal figürünün kullanımı Şamanizm kaynaklı kullanıldığını öne sürülmektedir. Türk inançlarında Kartal’a olan inanış Şamanizm ile birlikte başlamamıştır. Kartal, Türklerde Gök Tanrı inancında önemli yer edinen tanrının elçisidir. Aynı zamanda Türklerde kartaldan türeme mitolojisi Şamanizm’den öncede mevcuttu. Bu sebeple eski Türklerin inançlarını tam anlamıyla Şamanizm ile sınırlandırmak veya Gök Tanrı inancında var olan kartala inanışı göz ardı etmek tarihi yanlış yorumlamıza neden olmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar kapsamlı ele alınmadığı için bu konu üzerine araştırma ihtiyacını ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada Türklerin eski inançlarına dair detaylar Çin ve Türk tarih kaynaklarından faydalanılarak Gök Tanrı ve Şamanizm inançlarının detayları araştırılacaktır. Bu karşılaştırma sonucunda eski Türklerde Gök Tanrı’nın elçisi kartalın Sibiryaya ve Altay coğrafyasındaki Şamanizm’i etkilediği ve kartalın Şamanizm’de eski Türk inancı olan Gök Tanrı inancına bağlı olarak ön plana çıktığı ve Türk inançlarının etkisinde kaldığı hipotezi ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Türklere ait arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılan bulgularda ve geride bıraktıkları tarihi eserlerde Şamanizm ile ilgili hiçbir yazılı bulguya rastlanılmadığı, Kartal’a olan inanışın Gök tanrı inancından dolayı kullanıldığı bilimsel olarak kanıtlanacaktır.

Türk inanç sisteminin en eski yapısını oluşturan Tanrıçılık, Gök Tanrıya olan inanış milattan önceki yıllara kadar uzanmaktadır. Hunların yerleşim yeri olan Kansu Ku-ts’ang bölgesinde bulunan Gök tapınağında ‘yarı insan-yarı ejder şeklindeki altından yapılmış heykellerin, Gök Tanrısı ile akrabaları olan yıldızları temsil ettiği düşünülmektedir. Gök Tanrısının sarayının Kutup Yıldızı olduğu tasavvur edilmekteydi. Chou hükümdarı ise Gök Tanrısının neslinden gelmekteydi (Esin, 2001, s. 39). Gök Tanrısının neslinden gelen kağanların devlet yönetiminde en belirgin hükümdarlık dayanağı olarak ön plana çıkmaktaydı. Halkın Kağan’a olan bağlılıkları Gök Tanrı inancı sayesinde sağlanmıştı. Bu sebeple Gök Tanrı inancı Türkleri bir araya getiren, hükümdara olan ittifadın temel nedenini oluşturmaktaydı. Nitekim Çince kaynaklarda belirtildiği üzere Tanrı Kut Mete kendisini tahta Gök Tanrı’nın çıkarttığını bildirmişti. Aynı zamanda Orhun abidelerinde Köl Tigin güney yazılarının 1-10 bölümlerinde belirtildiği üzere “Tanrı buyurduğu için kendim bahtım olduğu için kağan olarak tahta oturdum” diye Tanrı’nın temsilcisi olduğunu belirtmektedir.

En eski Çince ve Türkçe kaynaklar incelendiğinde Türk inanç sisteminde Tanrıçılık, Gök Tanrıya inanışın yaygın olduğu ve bu inanışa bağlı olarak Gök Tanrının elçisi kartalın önemli yer edindiğini anlaşılmaktadır. Kartal figürünün Şaman inancından dolayı kullanılmadığı açıkça ortadadır. Türklerde ve diğer birçok toplumlarda Şamanizm sadece bir yaşam biçimi olarak yaşatılmıştır. Birçok bilim adamı

Şamanizm'in bir din olmadığını itikatla vurgulamaktadır. Bu konu hakkında araştırmalar yapan ünlü Türk tarihçisi Bahaddin Ögel bu konuda şu ifadeyi kullanmaktadır: "Eski Türk topluluklarının Şamanistler olduğu hakkındaki görüşler çok yanlıştır" (Ablimit, 2008, s. 218). Şamanizm'in din olup olmadığı tartışılmaktadır ancak Şamanizm'in bir inanç sistemi olduğu kabul gören bir gerçektir.

4. MİTOLOJİNİN BİLİMSEL OLARAK İNCELENMESİ

Mitoloji insanlık için dünyayı anlamaya, yorumlamaya çalışma aşamasında şekil, sembol, figür çizimleriyle anlam, kült oluşturmaları eski insanlar tarafından kullanılan bir tür anlatım bilimi olarak kullanılmıştır. 'Mit *myth* kelimesi köken olarak, söz ya da, konuşma anlamlarına gelen Yunanca, *muthos* - *mithos*'dan anlamında sözlü olarak nakledilen - anlatılan hikâyelerdir (Batuk, 2009, s. 28). Mit birçok tanımı ve anlam bilimini içeren geniş bir bilim inceleme kavramıdır (Bayat, 2010, s. 13). Bütün milletlerin kendilerine özgü mitleri tarihsel süreçte kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Türk, İskandinav, Yunan, İnk, Rus, Mısır, Etrüsk, Mezopotamya, Roma, Aztek, Maya, Hint, İran ve Çin gibi mitler en çok bilinen mitlerden olmuştur.

Mitler, geçmişte yaşayan insanların inandıkları tanrı, kahramanlar, doğüstü varlıklar hakkında anlatılan olayları ayrı şekilde olağanüstü öğelerle şekillendirilip ortaya çıkartıldığı olağandışı hikâyelerdir (Gümü, 2009, s. 49). Mitler bu şekilde sınırlandırılrsa da aslında mit konuları insanların hayal gücünü sınavan ve fizik kurallarını yok sayan, imkânsızları başaran gerçeği yansıtan veya gerçek dışı olayları kapsayan hikâyelerin bütünüdür. Bu yönüyle mit, tarihten buyana insanlar üzerinde etkileyici bir güce sahiptir. Mitoloji, bireylerin yaratıcılığının dışavurumudur. Mitolojik sembollerin; insanın varoluşsal sürecini aydınlattığı ve anlatım kolaylığı sağlaması nedeniyle tıp, psikoloji, sosyoloji, iletişim ve yönetim başta olmak üzere birçok farklı disiplinler tarafından kullanıldığı görülmektedir (Gümü, 2009, s. 49). Mitoloji bir din veya bir halkın kültüründe tanrılar, kahramanlar, evren ve insanın yaratılışına dair tüm sözlü ve yazılı efsane birikiminin ve bu efsanelerin doğuşlarını, anlamlarını yorumlayıp, inceleyen ve sınıflandıran bilim dalıdır (Erçel, 1997, s. 3). Mitoloji araştırmaları, din tarihi incelemeleri ile de yakından ilgilidir. Fakat mitoloji, yalnızca bir din tarihi de değildir (Ögel, 2010, s. 6). Mitolojiyi bilimsel olarak değerlendirebilmek için sadece o millete ait mit ve mitoloji olaylarını ele almak yeterli değildir. Mitolojiyi değerlendirir iken o millete ait tarih, edebiyat, kültür, inanç gibi çok yönlü faktörleri göz önüne alarak değerlendirilmelidir.

Her millete özgü farklı söylemlerde ifade edilen türeme mitolojileri mevcuttur. Bu kavramlar özünde o dönemde yaşayan insanların hayal gücü ve inançları doğrultusunda dünyayı yorumlaya çalışması, milleti millet yapan birlik ve beraberlik, kahramanlık, ders alma, öğüt verme, sosyal yaşamı düzenleme, kişisel ve toplum eğitimine katkı sağlamayı amaçlayan hikâye ve inanışlardan meydana gelmektedir. Mitoloji çerçevesinde gelişen bu felsefi görüş ve düşüncelerin ortaya çıkışı çocukluk yaşlarda aile ve toplumdan aktarılan-öğrenilen her bir değer üzerinde mitoloji inanışına has söylem ve inanışları görmek mümkündür. Aslında mitoloji insanlığın 'henüz gelişmemiş olan üretim güçlerinin ve toplumsal ilişkilerin olduğu kadar, bunların koşullandığı, insanın doğaya bağımlılık olgusunun da düşsel bir ifadesidir (Sarı, 2017A, s.11).

Türk efsanelerinde Türk milletine özgü kahramanlık ve mitoloji kavramlarıyla inanç değerlerinin bütünüyle yansıtılan muazzam bir yapıya sahiptir. Ögel'e göre Türk efsanelerinin ortaya çıkışının iki türlü kaynağı vardır. Birincisi tarihte geçen ve özel olarak eskiden yazılmış Türk efsaneleridir. İkincisi ise, halk ağzından derlenmiş efsaneler; Hun, Göktürk ve Uygurlarla ilgili efsanelerin toplama incelemeleridir (Ögel, 2010, s. 6). Günümüz insanlar tarafından mitoloji her ne kadar *gerçek dışı olaylar* olarak adlandırılıp yorumlansa da geçmişte insan hayatını üzerindeki etkisinin oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır. Mitolojinin edebiyat ve felsefi çalışmalara da konu olarak bu alandaki bilime ve söylem dilinin geliştirilmesine olumlu katkı sağladığı görülmektedir.

5. ÇİN TARİH KAYITLARINDA TÜRK İSMİ VE TÜRK MİTOLOJİSİYLE İLGİLİ KAYITLAR

Çin tarih kayıtlarında Türk isminin açıkça belirtildiği kayıtlara 545 yılında Chiu-Chu'an'lı Sodlu elçi An-nuo-pan-tuo'nun Türklere elçi olarak gelmesiyle *Türk* isminin yazılı olarak tarih kayıtlarına geçtiği görülmektedir. Fakat bu tarihten önce Türklerin Çinlilerle tarihi münasebetleri, ataları İskitler

ve Hunlara kadar uzanmaktadır. 545 yılı öncesi 542 yılında Çin kaynaklarında Türklerin Çin sınırlarına zaman zaman yapmış oldukları baskınlar nedeniyle kayıt altına alınmıştır. Orijinal kayıtlarda şu detaylara yer verilmiştir;

突厥 《周书》卷二七 《宇文测传》：“〔大统〕八年 (542)，〔宇文测〕加金紫光禄大夫，转行绥州事。每岁河冰合后，**突厥即来寇掠...测因请置戍兵以备之**”。¹

Yu Wen Ce: Her yıl sarı nehir donduğunda Türkler buraya gelirler ve tehlike oluştururlardı dolayısıyla onlar gelmeden önceden kale ve askeri hazırlıklar yapılırdı (Zan, 2017, s. 52-53).

Türk kelimesi Zhou Shu kitabının 2-7'inci cilt bölümünde yer alan Yu Wen ce (Batı Wei devleti dönemi) sekizinci yılı (542) Türkler hakkında gelişmeleri en erken şekilde bildiren tarihi belge niteliğindedir. Türklerin 542 yılında Çin sınırlarında varlık göstererek saldırılarda bulunması kurulu bir ordu ve birliğin sağlandığını göstermektedir. Türkler hakkında en fazla tarihi bilgilere Çin'in Tang hanedanlığı döneminde rastlanılmaktadır. Çünkü bu tarihler, Türklerin Çin coğrafyasında yoğunluk göstererek Çinlilerle mücadele ile geçmiştir. Türk tarihi açısından bir diğer önemli kayıt ise Tang hanedanlığı döneminde 629 yılında yazılmış olan Sui kitabının 84'uncu cilt 49'uncu bölümünde yer alan Türkler, tièlè (铁勒) Türk soyundan kabile, Xi (奚) Türk soyundan kabile, Hıtaylar (契丹族) Türkler ile beraber yaşayan Türk ve diğer azınlıklar olarak Çin ırkı dışındaki milletler ayrıştırılmaya çalışılmıştır (Sui kitabı, 1975, 49' uncu bölüm). Özellikle Sui kitabında Türklerin yaşam biçimi ve inanç kültürlerine dair bilgilere de yer verilmiştir. Bu bilgiler ışığında Türk tarihine ve Türk mitolojisine ait bilgilerin en eski ve orijinal kayıtlarına ulaşabilmekteyiz;

北狄突厥突厥之先，平凉杂胡也，姓阿史那氏。后魏太武灭沮渠氏，阿史那以五百家奔茹茹，世居金山，工于铁作。

Be di (Çin içindeki azınlıklar) Türk ırkı Aşina soyundan gelmektedir. Juan-juanleri yok ettikten sonra Aşina soyuna mensup 500 aileyle Altın Dağları'nda bulunan Ruru'ya (茹茹) taşındılar. Burada demiri işlediler.

金山状如兜鍪，俗呼兜鍪为“突厥”，因以为号。或云，其先国于西海之上，为邻国所灭，男女无少长尽杀之。

Altay Dağları'nda bulunan dağın şekli hutbeye (askerlerin savaşta kafalarına taktıkları koruma zırhına) benzediği için onlara Türk ismi verildi. Batı denizi komşu ülkelerin askerleri tarafından saldırıya uğradılar, erkek - kadın hepsi öldürüldü.

至一兒，不忍杀，刖足断臂，弃于大泽中。有一牝狼，每衔肉至其所，此兒因食之，得以不死。其后遂与狼交，狼有孕焉。彼邻国者，复令人杀此兒，而狼在其侧。使者将杀之，其狼若为神所凭，欻然至于海东，止于山上。

Sadece küçük bir erkek çocuğunu öldürmeye kıyamadılar, kollarını ve ayaklarını keserek otlak alana terk ettiler. Sonra dişi kurt ortaya çıkarak çocuğu et ile besledi. Sonra kurt çocuktan gebe kaldı. Komşu ülkeler çocuğun yaşadığını duyunca tekrar gelerek dişi kurdu öldürmek isterler, dişi kurt Hai dong (海东) dağlarına kaçtı.

其山在高昌西北，下有洞穴，狼入其中，遇得平壤茂草，地方二百余里。其后狼生十男，其一姓阿史那氏，最贤，遂为君长，故牙门建狼头纛，示不忘本也。

Kurt Gao chang dağının kuzeyinde bir mağara buldu, burası 200 yuli (yaklaşık 100 bin metrekareden fazla bozkır alanı içindeydi) burada kurt 10 erkek çocuğu doğurdu. İçlerinden Aşina en bilginiydi. Aşina onlara imparator oldu, Aşina kökenini unutmamak için bir kurt kafası yaptırarak, kendi soylarının kurttan geldiğini unutmadığını gösterdi (Sui kitabı, 1975, 84'üncü cilt, 49'uncu bölüm).

¹ Yu Wen Ce (宇文测) Sui Zhou hükümet işlerinden sorumlu 542 yılında Çin'de bulunan Doğu ve Batı Wei devletleri arasında ülke sınır koruma amiridir.

Yukarıda bahsedilen kayıtlar Tang hanedanlığı döneminde 629 yılında Wèi zhī (魏徵) adlı yazar tarafından yazılmıştır. Nuriye Bastem'e göre Çin kaynaklarında konu olan Türklerin Türeyiş destanındaki küçük çocuğa acımaktan ziyade elleri ve ayakları kesik bataklığa atılması katliama uğramış bir soyun aynı zamanda ne kadar da aciz bir konuma düştüğünü göstermeleri açısından dikkat çekicidir (Bastem, 2019, s.230-231). Eski Türkler hakkında 'Çince işaretlerin manası, *küçük, küçük böcekler* ve *küçük, kötü kurtlar* anlamına gelmektedir. Çinliler, kendinden olmayan, bilhassa kuzeyli kavimleri küçük ve hakir görürlerdi (Ögel, 2010, s.15). Çinliler bu tür söylemi günümüzde ikinci dünya savaşı sonrası savaştıkları Japonlar için de kullanılmaktadır. Japonya'yı tanımlamak için, küçük - aşağılık Japonya anlamına gelen xiǎo rì běn (小日本) kelimesini kullandıkları görülmektedir.

Bozkurt, Türklerin totemidir. Totem, topluluk için bir anlam ifade eden semboldür. Bozkurt her Türk topluluğunda farklı anlaşılmıştır. Göktürkler ve Uygurlar arasında kurt ata iken, Oğuzlarda erkek bozkurt bir milli kılavuz olarak görülmüştür (Togan, 2002, s. 981). Türkler ata inançlarına ve kurttan türeme mitolojine inanarak her zaman kurtlara önem vermişlerdir. Türkler Gök Tanrı inancına sahiptirler, Gök Tanrı'ya kurbanlar bağışlarlar, yüksek dağlara giderek tanrıya yakınlaştıklarını düşünürlerdi. Türk mitolojisinde dağların da kutsallığı büyüktür. Çin tarih kayıtlarında Türklerin belli dönemlerde dağlara giderek Tanrı'ya kurbanlar kestiği ve ziyaretlerin yapıldığı aktarılmaktadır. Aynı şekilde Türkler Çinlilerle yapacakları anlaşmalar için bu kutsal dağları seçtikleri görülür. Türk inanışlarına göre Gök Tanrı bazen kurt kılığına girerdi. Kurt Türk'e daima doğru yolu gösterirdi. Bu bağlamda bakıldığında Türk mitolojisinde ve ata kültüründe kurt figürü oldukça önemli ve değerli bir yere sahiptir.

Divan-ü Lügati't-Türk'te Türklerin kurtlara olan hisleri övgüyle bahsedilirken Türk kültüründeki yeri ve önemi çok kez vurgulanmıştır. 'Mahmut'un Doğumu' adlı hikâyede, Kaşgarlı Mahmut'un doğumu anlatılmaktadır. Molla Seyfettin ebelere; *kurt mu, tilki mi* doğurduğunu sorunca, *kurt* doğurduğu cevabını alır. Doğan çocuğun cinsiyetini öğrenmek için *kurt mu, tilki mi* diye sorma âdeti, Uygur Türklerinde mevcuttur (İnayet, 2006, s. 250-251). Yine Kaşgarlı Mahmud eserlerinde *mübarek* yüzlü anlamında *kurt yüzlü* olarak kullanmıştır. Türklerde Kök-Börü, yani Gökkurt, büyük hükümdarların kudretini göstermek için kullanılan bir sıfat olmuştur (Ögel, 2010, s. 49). Türklerde Kurt'tan türeme mitolojisi bilinen en yaygın türeme mitolojidir. Türklerin kurt dışında kartal gibi asil hayvanlara ilgi duyarak yaşam ve kültürlerinde bu hayvanlara yer vermelerinin sebebi, bu hayvanların yaşam biçimlerinden Türklerin önemli derece etkilenmesidir. Dişi kurdun eşine sadakati ve yavrularına olan bağlılığının yanında birlikte hareket etme yönüyle Türklerin fevkalade benimseyerek kültürden sanata, yaşam biçiminden devlet teşkilatına kadar örnek alınan bir yaşam biçimini ortaya çıkartmıştır.

Kartal, Orta Asya Türk inancında Gök'e ulaşma, Gök'e yolculuk etme, refakat ve koruyucu görevi üslenen en önemli figür ve inanışların ana unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kartal figürü de kurt gibi hükümdarlığı ve gücü temsil etmektedir. Dede korkut hikâyelerinde kartal, şahin, atmaca gibi güçlü kuş türlerine oldukça fazla yer verildiği görülür. Bu figürler içerisinde en sık kullanılan tek başlı ve çift başlı kartal figürü Türklerde hükümdarlığı, Gök Tanrı inancını, Gök'e ulaşmayı veya Gök'ün gücünü temsil etmektedir. Bu sebeple kartal figürü yeryüzünde ulaşabileceği en uzak diyarlara gördürülmeye çalışılmıştır. Kartal Gök'e hâkim, Tanrıya yakın, Gök Tanrı'nın en kadim elçilik görevini üslenen kadim bir kuştur. Kaşgarlı Mahmud'un deyişiyle kartal cümle kuşların sultanıdır. Çinliler ejderhayı ulu görürken, Türkler kartalı ulu, yükseklik, kavuşulamaz olarak görürler. Bu sebeple inançlarında en önemli elçilik görevini Kartal'a yüklemişlerdir. Türklerde Kartal'ın önemini şu şekilde özetleyebiliriz: kartal, Türklerde ulu milleti ve inançlarını tasvir etmek için kullanılan önemli bir figürdür. Türklerde kartal: ululuk, yükseklik, ulaşılamaz anlamlarında kullanılarak Türk milletine ve Türk mitolojisine verilen değerleri, kutsallığı göstermektedir.

6. KADİM TOPLUMLARDA KARTAL FİGÜRÜ

Kadim toplumlara ait figür ve simgelerin izleri Paleolitik döneme kadar uzanmaktadır. Bu dönemlerde gelişen avcılık ve hayvanları tanıma yeteneği sayesinde hayvanlar, insanların günlük hayatında ve hayal dünyasında daha fazla yer edinmiştir. İnsanlar için bu hayvanlar arasında 'Aslan; gücü ve kudreti, kartal; göklerin hâkimiyetini, kurt; vahşiliği, korkusuzluğu, yol göstericiliği, önderliği ve liderliği göstermiştir (Özkartal, 2012, s. 62-63). Doğa ve mitoloji ayrılmaz bütündür. Eski çağlardan

buyana şekil ve simgelerle doğayı anlama - anlatma çabaları insanların yaşadıkları çevre ve karşılaştıkları zorluklarla doğrudan ilişkilidir.

Semboller gerek içerdikleri anlam zenginliği gerekse insanlık tarihinin algılamalarından aktarıla gelen unsurlara sahip olmaları yönüyle insan hayatında kelimelerden daha işlevsel ve etkileyici bir rol üstlenebilmiştir (Çatalbaşı, 2011, s. 49). Mitlerin bütününe *mitos*, mitosların bütününe ise *mitoi* denir (Nar, 2014, s. 56). En eski toplumlardan olan Sümer halkının hikâyelerinde görülen kartal figürü bilinen en eski toplumlarda kartal mitosunu içeren şekil ve simgelerin var olduğunu göstermiştir. Bu yönüyle *kartal* kadim toplumların hayatlarında önemli rol üslenen oldukça eski mitoloji figürlerindedir. Kartal eski Mısır ve İran geleneklerinde güneş tanrısı olarak betimlenmiştir. Eski Yunan mitolojinde kartal şansın sembolü olarak kullanılmıştır. Tarihte bilenen haliyle Zeus'a kurban edilen hayvan yine kartaldır. Aynı zamanda Zeus'u temsil ettiği inancı da vardır. Kartalın uçuşundaki marifeti ve avcılıkta göstermiş olduğu üstün zekâsı ve başarısı nedeniyle hükümdarlığın simgesi olarak kullanılmıştır. Romalılar ise kartallara *firtına taşıyıcıları* adını verdikleri görülmektedir. Roma imparatorları kartalı, güç ve otoritelerinin bir sembolü olarak görmüşlerdir. Bir imparator öldüğünde, rahip, onun ruhunun ölüm sonrasında (kartal olarak) yeniden doğduğunu sembolize etmek için bir kartalı salıverirdi (Armutak, 2004, s. 7).

Türk mitolojisinde ve efsanelerinde kullanılan hayvan motifleri 'dünya edebiyat geleneklerinde mitolojik bir sembol olarak görülmektedir. Çeşitli topluluklara ait yaratılış ve türeme efsanelerinde hayvan motiflerinin çok sık görülmesi ise bunun bir göstergesidir (Kim, 2004, s. 46). İslam öncesi Türklerde hayvan figürlerini içeren işleme ve motif örneklerine oldukça sık rastlanılmaktadır. Bozkır yaşam biçimini benimseyen Türker bozkır hayvanlarıyla inanılmaz bir düşsel bağ kurmuşlardır. Türk mitolojisinin temsili figürlerinden olan kurt, geyik, at, kartal ve diğer kuş motifleri, kadim Altay Türklerinin yaşamında kültür ve sanatında en sık kullanılan figürlerden olmuştur. Türk mitolojisinde kurt dışında kartaldan türeme inancı türeyiş efsaneleri bahsinden oldukça mühim bir yere sahiptir. Kartaldan türeme inancı Gök Tanrı inancına bağlı olarak gelişen bir inanıştır. Türk mitolojisi inanışlarına bağlı olarak 'hayvandan türediklerine inanılan hayvan - ata veya hayvan - ana olarak görürler (Kumru, 2017, s. 411). Eski Türkler avcılıkta ve savaşta üstün mahiyetlere sahiptiler, kendileri gibi güçlü ve avcılıkta üstün zekâsını kullanan kurt ve kartal gibi asil hayvanları Türk mitolojisinin temsili figürü olarak kullanmaları başta Gök Tanrı inancına olan inanışı ve sonra türeme mitolojine olan inancı ortaya koymaktadır.

Altay Hun çağı Pazırık, Tuyahta ve Başadar kurganlarında bulunan figürlerde ağzında bir geyik başı tutan ejderha, kartal başlı, kurt veya kaplan ayaklı, kuyruklu at, kutsal ve efsanevi teke ile geyikle dövüşen bir hayvan figürüne rastlanmıştır (Ögel, 2010, s. 33). Bu figürlerden anlaşılacağı gibi, insan veya hayvan vücutlarıyla başları farklı şekillerde figürlerle ortaya çıkabilmekteydi. Eski Türk inanışlarında bazen insan kuş kılığına girebilir, hayvanlar başka vücutta can bulabilirdi. Bu tür mitolojik figürler Türk mitolojisinin zengin figürlerinden olarak başta Altay Türklerinde görülerek etkileşimde oldukları diğer milletlerin mitolojilerini derin etkileyen temel unsurlardan olmuştur.

Gök Tanrı inancı başta olmak üzere Şamanizm ve diğer dinlerde temsili figür olarak öne çıkan kartal ve kuş figürlerine insanlarca üstün mahiyetler, anlamlar yüklenmiştir. Kartalın eski insanlar üzerinde bıraktığı üstün av yeteneği ve uçuş kabiliyetinin yanında göklere hâkimiyeti mitolojisinin ve sanatın vazgeçilmez temsili figürü haline getirmiştir. Türk toteminde kartalın astronomi bilimini, dünya nizamını açıklamak için de kullanıldığı görülmektedir. Eski Türk inanışlarına göre 'ilkbahar ve güz mevsimleri kartalın temsil ettiği ruhun iradesine bağlıdır. Kartal bir defa kanatlarını sallarsa buzlar erimeye başlar, iki defa kanatlarını sallarsa bahar gelirdi (Gömeç, 1998, s.46). Bu yönüyle kartal Türkler için mitoloji, inanç, kültür, felsefe, gök bilimi gibi birçok alanda kullanıldığı görülmektedir.

7. ESKİ TÜRKLERDE İNANÇ

Türk milliyetçiliğinin babası olarak bilinen Ziya Gökalp Türklerin inancıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: Eski Türkler dine, *Nom* adını verirlerdi. Din kitaplarına da *Nom* derlerdi. Türk dininin ruhani reislerine *Yoyon* adını verirlerdi. Kâhin ve sihirbaz da *kam* derlerdi. *Şaman* kelimesi, bu kam kelimesinden doğmuştur (Gökalp, 1976, s. 40). Çin ve Avrupalı tarih yazarları eski Türklerin inancının Şamanizm olduğunu yönünde akademik çalışmalar yapmaktalar. Fakat Türklerde Şamanizm sadece bir

yaşam biçimi olmuştur ve ibadetlerini yaparken Şamanizm inancına göre uygulamışlardır. Bu konuda dinler tarihi üzerine araştırmalar yapan Prof. Dr. Şaban Kuzgun şu ifadeleri kullanmıştır “Türkler din tarihinin çok büyük bir kısmını “Gök Tanrı İnancı” ismini verebileceğimiz bu din kaplamaktadır. Batılı araştırmacıların etkisi altında kalan bazı bilim adamlarımızın bu inanca “Şamanizm” ismini vermeleri katiyen doğru değildir. Gök Tanrı inancı Şamanizm ile aynı olmadığı gibi, Şamanizm Türklerden ziyade Moğollar, Tunguzlar vb. kavimlerde görülen ilkel bir büyü sistemidir ve asla bir din hüviyetinde değildir. Şamanizm belki de Putperestlikle bağdaştırılabilir ama Gök Tanrı inancı gibi tek Tanrı’ya inanan bir sistem ile bağdaştırılmaz” (Kalafat, 2004, s. 21). Değerlendirmesinde bulunarak Türk inancına dair yapılacak yorumlarda dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Şamanizm Rus, Moğol, Çin, Tibet gibi kadim toplumların en eski inançlardan olup, kadim milletlerin ortak inancı haline getiren birleştirici *tek tanrılı* inancın ilkel halini oluşturmaktaydı. Türkler şamanları ifade etme için kam ya da gam, ham diye farklı isimlerde adlandırmışlardır. Bu söylem ‘Altay, Teleüt, Lebed, Şor, Şagay, Koybal, Kaç, Küerik, Soyon, Kumandı ve Uygur ağzlarında geçer (Öger ve Gönel, 2011, s. 233-234). Türklerde kam sözcüğü genelde büyücü ve rahip olarak kullanıldığı görülmektedir. Aynı zamandan kam sözcüğü felsefeci veya hekim olarak da kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud Divan-ı Lügati’t -Türk’te Türklerin ilahi güç ve kudrete sahip olan kişilere *Kam* dendiğini belirtmektedir. Bu hususta dikkat çekici husus ise diğer milletlerin şamanları ifade etmek için (Medicine Man) şifacı tabiri kullanılmasına karşın sadece Türklerin kam diye adlandırmasıdır.

Türklerin eski inançlarının Şamanizm olduğu söylemek çok doğru olmaz. Çünkü Şamanizm inancına dair ne Orhun Abidelerinde ne de diğer eski Türk kayıtlarında açıkça belirgin bir ibare vardır. Türklerde Şamanizm inancı ya da yaşam kültürü biçiminde ‘Şaman ve de kam adı verilen din adamlarının aracılığıyla gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamaların bütünüdür (Çoruhlu, 2002, s. 15). Türklerin Şamanizm ile ilgili tarihi geçmişi hala araştırmalara konu olarak tartışılmaktadır. Tengri olarak geçen eski Türk kayıtlarında Tanrı sözcüğünü oluşturmaktadır. Çince’ de Tanrı Tian (天) olarak Türklerden geçerek, gök anlamında kullanılmaktadır. Türklerin bu sözcüğü kutsal olarak görmelerinin sebebinin Tanrı Dağının yüksekliğinden ve tanrıya yakınlığından olduğu söylenebilir. Diğer bir varsayım ise atalarının totem-ongun Türeme mitolojilerine konu olan Altay-Tanrı Dağlarının kutsallığından dolayı kutsal görüldüğüdür.

‘Tabiat güçlerine itikat, hemen hemen bütün halk dinlerinde mevcuttur. Fiziki çevrede bulunan dağ, deniz, ırmak, ateş, fırtına, gök gürültüsü, ay, güneş, yıldızlar, gibi tabiat şekillerine ve olaylarına karşı hayret ve korkuyla karmaşık bir saygı hissi eskiden beri olmuştur (Sarı, 2017B, s. 41). Eski Türklerde bütün inançlardan önce Tabiat kültü önemli yer edinmişti. Şamanizm kültüründe ise ‘Sihir, büyü, fal gibi kişileri ilgilendiren meseleler, şamanlara düşen başlıca vazifelerdi (Ögel, 2010, s. 17). Eski Türklerde Şamanlar sadece din adamı vasfında insanlara öğüt ve şifa kaynağı olmuşlardır. Toplumsal liderlikte yine Türk ata kültürü ve Türk kültürlerine bağlı olarak kağanların söz sahibi olduğu görülmektedir. ‘Gök Tanrı / Kök Tengri kavramının eski Türk inancında Tanrı kut Mete Çin hükümdarına yazdığı bir mektupta, kendisini tahta Gök Tanrı’nın çıkarttığını bildirmiştir (Sarı, 2017B, s. 45-46). Ayrıca Orhun Abidelerinde de Şamanizm ile ilgili hiçbir kayıta rastlanılmaz. Orhun Abidelerinde Gök Tanrı tabirinin kullanıldığı görülmektedir.

Türk Şamanizm’ine göre Gök-Yeryüzü-Yeraltı olmak üzere üç bölümden oluşmaktaydı, Gökyüzünde Tanrı Ülgen ve eşi göğün üst katında oturmaktadır. Altay Şamanları ayınlar sırasında transa geçip göğe yükselirken altıncı katta Ay Baba’yı, yedinci katta da Güneş Ana’yı selamlamaktadırlar (Sarı, 2017B, s. 51). Burada yine kadim Türklerin Gök Tanrı inancıyla Şamanizm inancını bağlaştırdıkları görülmektedir. Gök tanrı iyiliği, yeraltı kötülüğü ve kötü ruhları simgelerken ortasında bulunan yer üstü ise dünyamızı temsil ediyordu. Bu yönüyle Gök Tanrı inanç değerleri bakımından ortak yanları bulunmaktadır. Türklerin Şamanizm yaşam kültürünü benimsemelerinde bu ortak inanışların etkisi şüphesiz oldukça büyüktür.

Türklerin kartaldan türeyiş mitolojisinde ‘Yakut Türklerinin inanışlarına göre şamanlar, yeryüzüne bir kartal tarafından getirilirdi. Onlara göre, şaman olacak bir çocuğun ruhu, çocuk daha doğmadan bir kartal tarafından yenirdi (Ögel, 2010, s. 595). Kartal tarafından yenen çocuk tekrar kartalın yumurtasından çıkardı. ‘Türk Şamanizm’inde insanın doğumdan önceki hali olan ruh-kuşlar, arkaik çağlarda erkeğin üreme işlevinin bilinmemesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Yolcu,

2004, s. 86). Orta Asya'da Türk inançlarında ata kültürüne bağlı olarak çocuğu olmayan bayanlar kartaldan medet umar, kartala yalvarırdı. Türk mitolojisinde 'kartallar mitolojik önemlerinin yanı sıra astronomik bir sembol olarak da kullanılmıştır. Hun mezarlarında 'karşılaşılan kimi kartal örneklerinde astronomik işaretlerin de yer aldığı ifade edilmektedir (Ögel, 1972, s. 223). Şaman elbiseleri, kuş veya hayvan şekillerini taklit etme sureti ile yapılan elbiselerdi. Bunu giyen Şaman hem kendi atasını ve hem de istediği zaman o kuşun şekline girebileceğini göstermek istiyordu (Ögel, 2010, s. 29).

Türk mitolojisinin ve Şamanizm kültürünün önemli figürlerden olan *kaz* figürü de önemli bir hayvan olarak sık karşılaşılan figürlerden olmuştur. 'Altay şamanlarının davulları üzerinde kaz ile kartal resimleri bulunurdu. Kaz, Türk mitolojisinde çok akıllı ve bilgiç bir kuştur. O, Şamanizm'in kanun ve adetlerini temsil ederdi. Kam'a hangi ilahı ziyaret etmesi, hangi yoldan gitmesi ve ilahın huzuruna nasıl çıkılması gerektiğini öğütlerdi (Sever, 1999, s. 85). Kaz da kartal gibi şamanların Gök'e çıkarken kullandıkları binek kuşlardan biri olarak Şaman davullarının üzerinde bulunan önemli figürlerden olmuştur. Şamanlar tarafından kullanılan At, Kartal, Kaz, gibi binek hayvanlar Gök'e çıkma vasıtası, Tanrıya yükselme ibadet transında kullanıldığı görülmektedir. Aynı zamanda bu tür inanış Türk kültürünün önemli bir parçasıdır.

Türkler ölen kişilere uçtu veya kuş oldu diye adlandırırılar. Bütün bu düşüncelerimizi derinden etkileyen mitoloji ve tarihsel olgular kadim Türk tarihinin ve Türk dilinin kıymetli cevheridir.

Şamanlar Gök'e çıkma mantığını ağaç vasıtasıyla yükseğe çıkararak sağladıklarını düşünmüşlerdi. Şamanların kullandıkları davullarda güneş, ay ve ağaç figürleri vardır. 'Davulun iç ve dış kesimlerinde gizemli resimler yer almaktadır. Bunlar süslemeler değil, anlamlı işaretlerdir ve şaman kültürünün dünya görüşünü tasvir etmektedirler (Sağ ve Büyüktunca, 2019, s. 228). Şamanist törenlerde at, şamanı göklere çıkartacak bir binek ve kurbanlık hayvan olarak önemli bir yer edinmiştir. At, yeraltına ya da öteki dünyaya geçebileceği için ölümün de simgesi olarak ta betimlenmiş olup, Ak at gök, siyah at yer unsurunu temsili olarak ifade edilmiştir (Çoruhlu, 2002, s. 181-182). Aynı zamanda at ve kartal gibi hayvanlar ibadette kurban olarak da seçilen kutsal hayvanlardan olmuştur. Çin tarih kayıtlarında eski Türklerin ölen kişilerin atlarıyla beraber defin edildiği kayıtlara geçmektedir.

周书- 卷五〇突厥传：死者，停尸于帐，子孙及诸亲属男女，各杀羊马，陈于帐前，祭之。

Ölenin cesedi çadırda bekletilir, torunları ve diğer akrabaları, erkek ve kadın, sırasıyla koyun ve atları keserek (kurban ederek) ona saygılarını sundular, çadırın önünde sergilediler. (Zhou Shu, 1974, 50'inci Bölüm), (Sahin, 2020, s. 284).

乌古斯部的氏族图腾有白鹰、鹫、猎兔之鹰、集山羊和青鹰。

Türk boyu 'Oğuzların totemlerinde; Beyaz kartal, kartal, avcı kartal ve dağ keçisiyle mavi kartal figürleri yer alırdı (He, 2006, s. 21).

Aslında kadim Türkler için Şamanizm doğa kültü, atalar kültü, Gök Tanrı kültürünün yanında Şamanizm inancıyla etkileşimine girerek kültürler birleşimi, tek tanrılı inanç yapısı *Gök'e inanış'ın* ortaya çıktığı görülmektedir. Çin'in Batı Han hanedanlığı döneminde Çinli yazar Si Ma Qian tarafından yazılan Hun ve Çin savaşlarını anlatan kayıtlarda *Hun Tarihi (匈奴列传)* Hunlarla alakalı en erken Gök Tanrı inancıyla ilgili önemli bilgiler sunmaktadır:

日月、天。匈奴崇拜天和日月。(史记·匈奴列传) 记载：单于朝出营，拜日之始生。夕拜月。.....举事而后星月，月盛壮则攻战，月亏则退兵。(史记·匈奴列传-第五十卷)。

Hunlar gökyüzüne, güneşe ve aya taparlardı. Savaşlardan önce kalkarak güneşin doğuşuna ve batışına yaşamı boyunca dua ederlerdi. Savaşmak için yola çıkılır, hilal ve yıldızı gördüklerinde savaşarlardı, ay karardığında askerlerini geri çekerlerdi (Tarih Kayıtları • Hun Tarihi): 49'uncu ve 50'inci bölüm. 110'uncu ve 120'uncu ciltler. (Si ma Qian, 1975, s. 110-120).

史记·匈奴·列传：载匈奴人十分崇拜太阳，单于每天早上拜日。又史书说 匈奴 与 胡、昆 等为同音异译，其对应语以为突厥语之 *kun* 太阳。胡匈奴民族图腾似为太阳。

Hun Tarih kayıtlarında: Hunlar güneşe taparlardı, her gün sabah yeni güne taparlardı. Yine tarih kayıtlarında; Hunlarda kullanılan kun kelimesi Göktürk devletinde de güneş anlamında kullanılmaktaydı. Güneş onların totemiydi (He, 2006, s. 25). Hunların ay doğarken müteveccih ibadet eder, her yılın ilk ayı çıktığında Tan-hu sarayında toplanır ayınlarla tanrıya ve yere kurbanlar takdim ederlerdi (Kurtoğlu, 1992, s. 46). Eski Türk mezarlarında ortaya çıkan hilal ve yıldız sembolleri Türklerin asırlardır savaş sanatında kullandıkları hilal taktığıyla aynıdır. Türkler gittikleri coğrafyalarda bırakmış oldukları ay yıldız simgesi bugün birçok ülkenin bayrağı süslemiş İslam'ın ve Türk milletinin vazgeçilmez simgesi haline gelmiştir. Yine burada Türklerin Gök Tanrı inancının ve ibadet şeklinin İslam'a benzerliği ortadadır. Bu sebeple İslam'ı kabul etmeleri çok zor olmadığı düşünülmektedir. Çünkü tek tanrıya inanma ve güneş doğmadan önce yapılan ibadetler oldukça benzerlik göstermektedir.

8. TÜRKLERDE KARTAL

Çin kaynaklarında MÖ 4 asırdan itibaren Kuzey barbarları hanedanını belirlemek üzere Hiung-nu (Hsiung-nu) diye anılan hangi soydan oldukları hakkında türlü görüşler ileri sürülmüştür (Kafesoğlu, 1997, s. 58). Çin dilinde Hunlar Xiōng Nú (匈奴) olarak adlandırılarak Çin tarih kayıtlarında önemli yer edinmiştir. 'Türk kültür çevresinde kartallarla ilgili en eski örnek Altaylarda MÖ 3 binin sonlarına tarihlendirilen Kurot kurganından çıkarılmış kartal pençesidir (Ögel, 1984, s. 17). Türk mitolojinde kartal tıpkı kurttan türeme mitolojinde olduğu gibi Türk mitolojinde yeri ve önemi oldukça büyüktür. Kartaldan türeme mitolojisine inanış birçok Türk destanında geçmektedir. Kartal – ata, Türk mitolojisinde hayvan ataları temsil eden bir kuştur. Çin kaynaklarında adı Li Ko - Yong olarak geçen Şato Türkeri'nin hükümdarı telakkiye göre kartal yuvasında doğmuştur (Kitapçı, 1983, s. 117).

MaadayKara destanına konu olan babası öldürülen çocuk kuşlar, atlar ve tanrısal varlıklar tarafından büyütülür. Bahadırılık pusatı ve düşmanlar hakkında bilgileri bir at' tan edinir, düşmanının kim olduğu öğrenilir. Sonra harekete geçerek düşmanı öldürür ve esir düşmüş halkını kurtarır. Burada yine Li Ko-Yong gibi kartalın bu çocuğu besleyerek büyütmesi söz konusudur. MaadayKara destanında yer alan Gök Tanrı inancına ait Kartalın koruyuculuğu, yüceliği ve sadakati temsil etmesi destan içerisinde vurgulanmaktadır. Kavak ağacında yuva yapan kartal düşman askerlerinin bölgeye gelme ihtimaline karşı nöbet tutmakta habercilik ederek Türk yurdunu korumaktadır. Bu yönüyle Gök Tanrı inancındaki elçilik göreviyle oldukça benzerliği söz konusudur. Altay destanında ise Türk mitolojinin bütün zenginliği kullanıldığı görülür. Altay destanında kötü ruhlarla mücadele ve farklı âlemlerde sürdürülen savaşlar söz konusudur. Bu savaşlar sırasında ve hikâyelerde kartal Türklerin yardımcı ve koruyucudur. Destanda kahramanlar ava gitmek için yola çıkar ve karşılaştıkları zorlukları yer-su ruhlarıyla ve doğaüstü güçlerle üstesinden gelirler. Altay yaratılış destanında yer alan SUYLA Tanrısı kartal kadar iyi gören gözlere sahipti ve insan hayatında olacakları önceden haber verebilmekteydi. Manas destanında yer alan bilgilerde avcılıkta yetiştirilen kartalların tavşan, kuzu, tilki avlayacak kadar güçlü yetiştirilmiş olduğu vurgulanmaktadır. Yakut Türkleri kendilerinin Kartaldan tuediklerine inanırlardı yine oğuz kağanın oğlu ongunu kartal olduğu bilinmektedir. Çünkü kartal Altay Türklerinin daima hükümdarlık ve gücü temsil eden figürlerden olmuştur.

Eski Türklere göre kartal gece ile gündüz göğün üzerinde durmadan döner ve gece kapladıktan sonra karanlık oluşurdu. Hun mezarlarında bulunan bu kabartmada dünya üzerinde dönen, siyah ve beyaz renkli kartal görülmektedir (Ögel, 1972, s. 217-218). Pazırık kurgan Hun mezarlarında arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkartılan bulgularda keçe süsü üzerine motif edilmiş kartal motifine rastlanmıştır. 'Teleüt Türklerine göre: Ay kuzeyin; Güneş de güneyin sembolü idiler. Çünkü Gök kartalının sol kanadı ayı, sağ kanadı ise güneşi örtüyordu (Ögel, 2010, s. 187). Hun mezarlarında ve Göktürk mezarlarında ortaya çıkan bulgularla aslında Türklerin dünya nizamı ve astronomi bilimine olan inanışlarını da ortaya koymaktadır. Kadim Türklerin kendi inançlarına ve mitoloji değerlerine göre dünya nizamını tanımlama çabalarının olduğunun göstergesidir.

Altay Türklerinin inançlarında kartal tanrının elçisi olarak görülürdü lakin kartal Gök Tanrı'ya ulaşabilir ve yükseklere uçabilirdi. Altay Dağlarında bulunan Kurot kurgan 'mezarlarında bulunan kartal pençesi, din tarihi açısından büyük bir önem taşıyor. Altaylarda eskiden beri kartallar mukaddes bir kuştur (Ögel, 1984, s. 17). Kazakistan'ın doğusunda yer alan Tarbagatay Şilikti mezarlığında ortaya çıkan

bulguların izleri İskit-Sakalara kadar uzanmaktadır. Bölgede Türk tarihi açısından önemli arkeolojik bulgular elde edilmiştir.

Resim 1. Sibiryası Parsı: Şilikti Beygetöbe Bölgesinden Çıkarılmış Altın Döküm Yöntemi ile Yapılmış Altın Giyim-Süsleme Parçası



Uzunluk : 1,32-1,46 cm
Genişlik : 1 cm
Yükseklik : 0,26-0,31 cm

Resim 2. Sibiryası parsı: Şilikti Beygetöbe Bölgesinden Çıkarılmış Uçan Kartal Motifi Altın Döküm Yöntemiyle Yapılmış Giyim-Süsleme Parçası



Uzunluk : 2,32 cm
Genişlik : 1,56 cm
Yükseklik : 0,2 cm

Kazılarda ortaya çıkarılan kartal figürünün 'uzunluğu 2,89 cm, eni 1,59 cm, yüksekliği 0,21 cm altın döküm tekniğiyle yapılmış düğme şeklindeki kartal figürü buluntularına ulaşılmıştır (Gürsoy, 2012, s. 50). Bu kartal figürünün Türk inançlarına bağlı olarak ölen kişileri tasvir etmek için kullanıldığı Gök'e (Tanrıya) kavuşmak anlamında yapıldığı da ihtimal dâhilindedir. Bu konuda halen günümüz Türkçesinde yaşatılan ölen kişiler için kullanılan uçmak tabiri varlığını korumaktadır. Bu gelişmeler Türk milletinin dinler tarihiyle oldukça alakadardır.

Her Türk çocuğunun hayranlık duyarak okuduğu Oğuz Kağan Destanında; Oğuz'un vücudunu güçlü ve zeki hayvanlara benzetme suretiyle Türk mitolojisindeki hayvanlara olan ilgi ve sevgi övgüyle anlatılmaktadır. Destanda: "Oğuz'un Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibiydi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi" şeklinde tasvir edilmektedir (Bang ve Rahmeti, 1936, s.11). Destan Oğuz'u tasvir ederken ayakları öküze benzetilerek büyük ve güçlülüğü, beli kurt' a benzetilerek heybeti ve çevikliği, omuzları ise Samur'a benzetilerek yapılı ve kaslı olduğu vurgusu yapılmaktadır. Türk mitolojisinde ve Türk kültür edebiyatında benzetme yoluyla anlatma biçimi benimsenerek Oğuz'a olan hayranlık uyandırılmıştır. Eski Türklerde Kurt'un önemi kadar kartal figürünün de kullanımı arkeolojik kazılarda ortaya çıkmaktadır. Bulgular doğrultusunda Türk tarihinin her safhasında kurt ve kartal figürlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kartal, Dede Korkut hikâyelerinde iyiliğin, özgürlüğün ve yiğitliğin sembolü olmuştur (Alsan, 2005, s. 90). Dede Korkut hikâyesinde yine kartal, *Cümle kuşlar sultanı kartal* olarak kartalı, bütün kuşların üstünde tutulmuştur. Dede korkut hikâyelerinde savaşçılar birer kartala benzetilmiştir. Nitekim kartal savaşçıları Hunların en önemli askeri birliğini oluşturmaktaydı. Kartal, yırtıcı kuş olmasına rağmen Türkler tarafından eğitilerek av amaçlı da kullanıldığı görülmektedir. Ata kültürü, günümüz orta Asya Türklerinde hala yaşatıldığı görünmektedir.

Orhun Abideleri Türk tarihi açısından yazılı kaynak sağlayan, hiçbir değişikliğe uğramayan korunmuş tarihi belge niteliğindedir. Orhun Abidelerinde geçen Bilge Kağan'ın kardeşi *Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde* uçtu (Ergin, 2016, s. 61). *Uçtu* olarak kullanılan *ölüm* eski Gök Tanrı inancına ait bir inançtır. Çünkü Tanrı yukarıdaydı ve ruhlar öldükten sonra tanrıya kavuşurdu. Hunlarda ve Göktürk Devletinden sonra kurulan Türk devletlerince de bu inanış hâkimdi. Kül Tigin baş heykelinde kartal figürü yer almaktadır. Bir kartal çeşidi olan *Tuygun*, Türk mitolojisinde samimiyet, sadakat,

cesaret ve yiğitliğin sembolüdür. Biz bu sebeple ‘Tuygun’ kuşunun Kül Tigin’in sıfat-ı mahsusa’sı ve alâmet-i şahsiye’ si olduğunu düşünüyoruz (Aydemir, 2020, s. 56).

Hun Devletinin muazzam askeri parçası olan *kartal savaşçıları* yenilmez birlikten oluşmaktaydı. ‘*Kartal Savaşçıları*, zorlu, sıkı, düzenli, disiplinli bir eğitimden geçirilirdi. Hunlar savaş alışkanlıklarını, ok atma, at sürme becerilerini kaybetmemek, sağlam, diri, üstün tutmak, keskin nişancılıklarını korumak için devamlı eğitim yaparlardı. Zorlu bir eğitimden geçerlerdi. Kartal savaşçılarının özelliklerinden biri de at kullanmadaki maharetleri ve süratleridir. Onlar *görünmeyen savaşçılar* olarak tasvir edilirler (Ercilasun, 2013, s. 42). Çin tarihinde sıklıkla *Türk kartal askerleri* (突厥鷹师) olarak geçmektedir. Hunlar ve Göktürk Devletince uzun mesafeli saldırılarda gizli ordu gibi hareket eden önemli bir askeri birlik olmuştur. Günümüz Türkiye’sindeki bordo bereli askerlerimize oldukça benzerdir.

Moğolistan’da sürdürülen arkeolojik kazılarda 1972’de keşfedilen dünya üzerinde kartal figürü işlenmiş altın taç bulunmuştur. Bu altın taç ta kartal yukarda ve aşağısında dünya gibi düzlük biçiminde tasvir edilmiştir. Taç üzerinde farklı hayvanların figürlerinin yer aldığı görülmektedir.

Resim 3. Çin’in İç Moğolistan Bölgesi Ordos Şehri Bozkırında Bulunan Hun Devleti Dönemine Ait Dünya Üzerinde Kartal Motifli Altın Taç ile Altın Plaka Üzerine İşlenmiş Dört Kurt ’Un Koyun Avlanma Figürü



Uzunluk : 30 cm
Yükseklik : 7,3 cm
Ağırlık : 1394 gr.

Kaynak: iç Moğolistan Hohhot şehri (Inner Moğolistan müzesi).

Ana gövde üzerinde kaplan, Aslan gibi hayvanlar yer almaktadır. Düz altın plaka üzerinde ise kurtların koyun yediği veya av hali resmedilmiştir. Birçok farklı hayvan figürü içerisinde kaplan ve kurt da yer almaktadır. Toplamda dört kurdun dört koyunu avlama anı altın plaka üzerine kusursuz işlenmiştir. Bu bulguların Hun kralı Shan Yu’e ait olduğu düşünülmektedir. Bu kartal figürünün Taç’ta yer alması Türk inanışlarıyla da doğrudan bağlantılıdır. Çünkü eski Türklerde kartal yukarıda tanrının elçisiydi. Aynı zamanda hükümdarlığın da sembolüydü.

Tarihten günümüze mitoloji mitlerinde kartalın birçok milletçe kullanıldığı bilinmektedir. Fakat araştırmamız doğrultusunda Türklerdeki kartal inanışının diğer milletlerden farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkler kartaldan türeme mitolojisinin yanı sıra Gök Tanrı’nın elçisi olduğu inanışına sahiptiler. Sadece bir figür veya bir gücü temsil etmek için kullanılmamıştır. Bilinen en eski Türk kültürlerinden bu yana kartal kutsal kabul edilmiştir. Bu kutsallık olgusunu ve Türk mitolojisinin değerlerini, Şamanizm’le veya diğer milletlerin mitoloji hikâyeleriyle karıştırmamak Türk tarihini doğru anlamamız açısından önem arz etmektedir.

Türklerde Kartal’a inanış tabiat kültürüyle başlayan ata kültürüdür. Aynı zamanda Türklerin ilkel çağlardan buyana dünyayı ve dünya düzenini tasvir ederken kullandıkları açıklayıcı bilimsel bir yöntemdir. Bu yöntem o çağlardaki bilimi ve dünya düzenini göz önüne alındığında diğer milletlere nazaran oldukça farklı olduğu görülür. Nitekim Hun kralının Tacı incelendiğinde dünya yuvarlak tasvir

edilmiştir. Buda eski Türklerin ilk çağlardan bu yana Gök Tanrı inancının elçisi kartalı kullanarak dünyayı yuvarlak olduğunu kabul etiklerini gösterir. Bir diğer husus ise, Türklerin kartalı kulaklı olarak tasvir etmeleridir. Türk kültürünün önemli simgelerinden olan kartal figürün Selçuklular dönemi minarelerinde ve diğer Türk devletlerince kullanımına fevkalade önem verilmiştir. ‘Konya’da, Niğde’de Sungur Bey camiinde, Diyarbakır’da sur kapıları üzerinde, Kayseri’de Döner Kümbette, Divriği Ulu Camii’nde bu çift kuş veya kartal motifine rastlanmaktadır (Ögel, 1947, s. 10). Yine bu tarihi minarelerde kartal figürleri çift kulaklı olarak işlenmiştir. Eski Türk inancında çift başlı kartal gökyüzündeki kutsal kapının daimi koruyucusu olarak görülmekteydi. Bu sebeple Türklerde kartal kılığına girme veya kartal tüyleriyle süslenmiş elbiseleri giyme kutsal sayılan kartala olan inancı göstermektedir.

Kadim Türklerin ilk mesleklerinden olan demircilik sanatındaki mahiyetleri oldukça üstün olduğu bilinmektedir. Ögel’e göre Şaman elbiselerini süsleyen önemli (demir) parçalarını Türk demirleri oluşturmaktaydı ‘Şaman elbiselerinde yer alan demir plakalar üzerinde duran etnograflar demir çağının birer hatırası olarak görülmektedir (Ögel, 2010, s. 38-110). Türklerin orta Asya ve Asya bölgelerinde yaşatılan Şamanizm inancına etkileri oldukça fazla olduğu görülmektedir. Gökalp’a göre eski Türklerde inanç ‘Türk dini, zahirde bir natürizm yani tabiat perestlikti. Hakikatte ise, bir sembolizm yani Timsalcilikdi (Gökalp, 1976, s. 42-43). Bu bilgiler ışığında Türklerin kartal figürünü kullanması Şamanizm kaynaklı olmadığı ve Gök Tanrı inancından dolayı kullanmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşmaktayız. Kartal figürü gibi hayvan figürlerinin inanç ve kutsallık içeren değerleri yansıması bakımından tarih boyunca farklı milletlerce kullanıldığı görülmektedir. Türk mitolojisinde kullanılan kartal figürü ile Şamanizm’de kullanılan kartal figürünün kullanımı aynı olarak düşünülmesine neden olmuştur. Fakat bu figürün ortaya çıkışı esasında tamamen farklı inanışlar ve mitoloji olayları etkisinde ortaya çıktığı gerçeğini göz ardı etmemek Türk tarihi açısından oldukça önem taşımaktadır.

9. SONUÇ

Kadim Türk milletinin tarihi ve türeme mitolojisi oldukça eski geçmişe sahiptir. Dünyada iki yüz milyondan fazla Türk’ün merak ettiği Türk tarihi ve Türk mitolojisine dair detaylar Çin kaynaklarında oldukça fazla yer edinmektedir. Türklerin Altay ve Tanrı Dağları’ndan çıkarak Asya topraklarına yönelmesiyle, Çinlilerle tarihi münasebetleri artmıştır. Türk tarihiyle ilgili gelişmeler Çinliler tarafından gerek sınır koruma raporlarında gerek Çin sarayının yıllık raporlarında önemli yer edinerek Türk inançları ve dönemin inanç değerleri Çinli yazarlar tarafından kayıt altına almaya çalışılmıştır. Çin tarih kayıtlarında Türkler hakkında birçok türeme mitolojisi bulunsa da hepsi doğrudan kurttan türeme mitolojisiyle bağlantılıdır. Bu yönüyle Türklerin kurttan türeme mitolojisinin Çin tarihinde yer edinmesi, Türkler dışında başka milletlerin de bu mitoloji gerçeğini o dönemde kayıt altına almaları yönüyle Türk tarihi ve Türk mitolojisi açısından teyit edilmiş birer yazılı tarihi belge niteliğini taşımaktadır.

Eski Türklerin inanç ve mitolojisiyle ilgili birçok iddialar ortaya atılmaktadır. Bu çalışmalarda öne çıkan konularda Türklerin inançlarının ne olduğuna dair var sayımlardır. Çinli ve Avrupalı araştırmacılar yapmış oldukları çalışmalarda ıslarla Türklerin inançlarının Şamanizm olduğunu vurgulamaktalar. Eskiden beri bu yanlış sistematik olarak sürdürülmektedir. Yabancı araştırmacıların bu alandaki bilimsel boşluktan faydalanarak yanlış yorumlamalarına neden olmuştur. Araştırmamızda Türklerde Şamanizm bir yaşam kültürü ve tek tanrıcılık inancının en ilkel halini oluşturduğu sonucuna ulaşmaktayız. Bunun örneğini Türklerde kutsal kabul edilen Gök Tanrının elçisi olarak görülen kartal figürünü ele alarak görmekteyiz. Türklerde tabiat inancından Tengricilik ten beri var olan kartal, kutsal kılınan bir mitolojik semboldü. Bu sembol en eski Türk mezarlarında yapılan arkeolojik çalışmalarda ve iç Moğolistan’da bulunan eski Hun kralına ait hazinelerinde ortaya çıkmaktadır. Eski Türklerde kartal Gök Tanrı inancının bir parçası olarak kullanılmıştı. Eski Türklerde kartal Gök Tanrı’nın önemli elçisi olduğu inancı mevcuttu. Kartal, Türklerde Şamanizm inancından oldukça önce var olan ve kullanılan bir mitoloji figürüdür. Şamanizm’de kartal şamanların ayin yaparken kartal kılığına girmesi, trans sırasında kartal ile yolculuk etmesi, ayın kutsamalarında ve büyüçülük yapma esnasında inancın bir parçası olarak kullanıldığı görülmektedir. Türklerde ise kartal, türeme mitolojisi, Gök Tanrı’nın elçisi olduğu inancıyla karşımıza çıkmaktadır. Kartal Sibiryaya Altay Türklerini üzerinde derin izler bırakarak bu bölgelerde Şamanizm inancını etkileyen önemli mitoloji figürü olmuştur. Kartal, Gök Tanrı inancının ve

Şamanizm'in ortak değeri, ortak figürü olarak ortaya çıkmıştır. Fakat kartal figürünün kullanımı tamamen farklı inanışlar ve mitoloji değerlerini içermektedir.

Türklerde kartal Şamanizm'den önce var olan kutsal sayılan bir varlıktı. Eski Türklerin inançlarını Şamanizm ile genellemek veya sınırlandırmak tarihsel bir yanıştır. Bu konuda Türk tarihçisi Bahaddin Ögel'de ve diğer tarihçilerinde uyarıları bulunmaktadır. Çünkü Türk tarihinin en önemli eserlerinden Orhun Abidelerinde ve Türk tarih kayıtlarında Türklerin Şamanizm için savaştıkları veya Şamanizm'i ön planda tuttıkları görülmemiştir. Türk tarihi açısından önemli bilgiler veren Divan-ı Lügati't - Türk'te ve Kutadgu Bilig gibi önemli eserlerde Şamanizm ile ilgili kayıtlar bulunmamaktadır. Bu tarihi kayıtlarda Gök Tanrı inancının bir parçası olarak Kartal'a övgü ve sevgi vardır. Eski Türk inançlarında ve edebi eserlerde Şamanizm hiçbir zaman Gök Tanrı inancından önce gelmemiştir. Eski Türklerin hayatında, inancında, aile ve devlet yönetiminde Gök Tanrı inancı belirleyici güç ve ölçü olmuştur. Türklerde Kağan Gök Tanrı'nın temsilcisi, Gök Tanrı ise en büyük hükümdar olarak belirtilmektedir. Kartal ise Gök Tanrı'nın önemli bir elçisiydi. Eski Türklerde kartal Şamanizm'den farklı olarak astronomi bilimi ve dünyayı tasavvuf etmek içinde de kullanılan bir sembol olmuştur. Hun kralının tacında yer alan detaylar incelendiğinde dünya üzerinde kartal motifinin işlenmesi Gök Tanrı inancının eski Türklerde yaygın olduğunu, Kağanın Gök Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğunu gösteren en önemli örnek eserdir.

Kartal figürü, Türklerin asırlardır değişen coğrafyalarda yaşam sürdürmelerine rağmen yeni düşünce akımlarına ve inançlara karşı değişim göstermeyerek Türk sanatında ve Türk kültüründeki önemini her zaman korumuştur. Türklerde kartal figürü birçok sanat eserinde, motif olarak kullanıldığı gibi Türk tarihinin önemli devletlerinden olan Selçuklu Devletinin de bayrağını süslemiştir. Bu yönüyle Türklerde kartal figürü atalar kültürü olarak yaşatıldığı görülmektedir. Bu nedenle Türk tarihi ve Türk mitolojisiyle özleşmiş figür ve değerlerin iyi anlaşılabilir belirlenmesi, yorumlanması diğer milletlerin kültürleriyle veya mitoloji değerleriyle karşılaştırılmaması Türk tarihini açısından oldukça önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ablimit Ö. B. (2008). Uygurların İptidai Düşünceleri ve Felsefe Notları. Pekin: Milletler Yayınları.
- Alsan, Ş. (2005). "Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri". Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Armutak, A. (2004). "Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi II. Sürüngenler Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar". *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 30(2), 6-7.
- Aydemir, A. (2020). "Kül Tigin Yazıtının Güneydoğu Yüzünde Geçen Tuymun Sözcüğü Üzerine". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Bahar*, (49), 56.
- Bang, W. ve G.R. Rahmeti. (1936). Oğuz Kağan Destanı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatı.
- Bastem, N. (2019). "Türeyiş Destanıyla İlgili Tüm Rivayetlerin Karşılaştırılması ve Kültürel Kodlar Üzerine Bir İnceleme". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED – Eylül, (66), 230-231.
- Batuk, C. (2009). "Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar". *İnanç, kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 28.
- Bayat, F. (2010). Mitolojiye Giriş. İstanbul: Ötüken yayınları.
- Çatalbaş, R. (2011). "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi". *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*. 3(12), 49.
- Çoruhlu, Y. (2002). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: KabalcıYayınları.
- Ercilasun, B. (2013). Prof. Dr. Tuğba Ocak'a Armağan. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Erçel, G. (1997). Mitoloji Sözlüğü. İstanbul: Kafekültür Yayıncılık.
- Ergin, M. (2016). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Esin, E. (2001). Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Gökbalp Z. (1976). Türk Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Kültür Bakanlığı. Güneş Matbaacılık T.A.Ş.
- Gömeç, S. (1998). "Şamanizm ve Eski Türk Dini". *Paü. Eğitim Fak. Dergisi*, (4), 46.
- Gümüş, İ. (2009). Mitoloji Araştırmaları, İstanbul: Hiperlink eğitim. İlet. Yay. San. tic.ve Ltd. Şti.
- Gürsoy, M. (2012). "Doğu Kazakistan Tarbagatay Yamacındaki Şilikti Baygetöbe Kurbanı". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(3), 50.

- He, Xing Liang. (2006). Çinli Azınlıkların Totem İbadeti. Pekin: CITIC Press Group.
- İnayet, A. (2006). "Kaşgarlı Mahmut Hakkında Oluşan Efsaneler Üzerine", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. VI(2), 250-251.
- Kafesoğlu, İ. (1997). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Kalafat, Y. (2004). "Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm". İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kim, Hyo-Joung. (2004). "Baraba Türklerinin Jestey Mōngkö Masalındaki Mitolojik Motifler Üzerine", *Bilig dergisi*, (28), 46.
- Kitapçı, Z. (1983). Türk Dünyası araştırmaları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Kumru, C. (2017). "Eski Türk Kültüründe Kartal Simgesi, Uluslararası Türklerin Dünyası". Antalya: Sosyal Bilimler Sempozyumu, Türk Dünya Enstitüsü.
- Kurtoğlu F. (1992). Türk Bayrağı ve Ay Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Nar, M. Ş. (2014). "Günümüz Toplumda Mitler: Anadolu Halk Efsaneleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Folklor Edebiyat Dergisi*, 20 (79), 56.
- Ögel, B. (2010). Türk Mitolojisi I-II Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Ögel, B. (1984). İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarih, İkinci baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (1972). Türklerde Kartal ve Kartal Arması. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ögel, B. (1947). Erzurum Anıtlarında Eski Altay-Türk Sanatının İzleri. Erzurum: Halkevi Yay.
- Öger, A. ve Gönel T. (2011). Uygur Türkleri Arasında Şamanizm ve Tedavi Yöntemleri, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages. Literature and History of Turkish or Turkic Fall*, Volume 6 (4), 233-234.
- Özkartal, M. (2012). "Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabından Örnekler)". *Millî Folklor*, 24(94), 62-63.
- Sağ M. ve Büyüktunca M. Ç. (2019). "Şamanların Göğe Yükseliş Ritlerinin Ağaç Simgesi Bağlamında İncelenmesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43, Bahar. (228).
- Sarı, E. (2017A). Efsane-Mitoloji: Mitoloji Hikâyeleri Bir Şahsın Değil, Bütün Toplumun Eseridir, Antalya: NoktaE-Book International Publishing.
- Sarı, İ. (2017B). Şaman Türkleri: Şamanlık Bilgisi Öğrenmekle Elde Edilemez, Şaman Olmak İçin Belli Başlı Bir Şamanın Neslinden Olmak Gerekir, İstanbul: Nokta E-kitap Yayanları.
- Sever, M. (1999). "Türk Mitolojisinde Kuşlar", *Milli Folklor*, 11(43), 85.
- Si, ma Qian. (1975). Hunların Biyografisi Tarihi kayıtlar, Pekin: Zhonghua Yayınevi.
- Sui Kitabı (1973). *隋书》, 中华书局标点本, 北京*. Pekin: Zhonghua Yayınevi.
- Şahin, S. (2020). "Türk Tarihi Açısından Altay-Tanrı Dağlarında Yer Alan Balbal-Mezar Anıtların Önemi ve Özelliklerinin Araştırılması", *Journal of Universal History Studies*, 3/2, Aralık, 275-292.
- Togan, Z. V. (2002). "Bozkurt Efsanesi", *Türkler Ansiklopedisi Cilt III*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tong Dian (1988). *《通典》, 中华书局, 北京*. Pekin: Zhonghua Yayınevi.
- Yolcu, M. A. (2004). Babasız Gebelik Mitleri Bağlamında Türk Mitolojisinde Gök-Yer Dikomisi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 7/1, 86.
- Zan, Tao (2017). "Spiritual Connection Between China and Turkey: History and Imagination", *New Silk Road Academic Journal*, Issue 1 no 1, 52-53.
- Zhou Kitabı (1974). *《周书》, 中华书局标点本, 北京*. Pekin: Zhonghua Yayınevi.